

Le steun van de plaatselijke R ABO-bank kon het fraai worden vormgegeven en geïllustreerd met tientallen prachtige foto's. Men mocht wensen dat meer afgestudeerden in staat werden gesteld hun scriptie op deze wijze uit te geven. Het boek behandelt de economische structuurveranderingen en de ontwikkeling van welvaart en armoede van de Amersfoortse bevolking in de periode 1850-1930 voornamelijk aan de hand van een analyse van de veranderende samenstelling van de beroepsbevolking, van de groep belastingbetalers in de hoofdelijke omslag en de inkomstenbelasting, en de bedeeden. Het onderzoek is interessant omdat Amersfoort zijn karakter van industriestad (textiel) in de negentiende eeuw verliest. Economische modernisering ging in Amersfoort dus gepaard met de-industrialisatie, een ontwikkeling die in de tweede helft van de negentiende eeuw in vele andere plaatsen en streken van het land plaatsvond en die mijns inziens even veel aandacht verdient als de industrialisatieprocessen die tot nu toe in het economisch-historisch onderzoek centraal stonden. Dat Amersfoort geen stagnerende stad werd, maar integendeel na 1890 en vooral 1900 sneller groeide dan enkele andere provincie-steden wordt voornamelijk verklaard door de aanleg van de spoorwegen (Amersfoort werd een spoorwegknooppunt) die weer allerlei afgeleide effecten had, zoals de uitbreiding van de metaalindustrie en de vestiging van welgestelde forensen. Ook het militaire garnizoen werd in deze periode sterk uitgebreid. In het onderzoek van Brusse krijgt deze ontwikkeling perspectief door een systematische vergelijking van Amersfoort met vergelijkbare steden en met het nationale kader. Zijn aanpak past in een welbepaalde stadshistorische traditie van analyse van de beroepsverhoudingen, die verdienstelijk is uitgevoerd. Ook de analyses van de gegevens van de inkomstenbelasting en bedeling leveren aardige informatie op. De verslaglegging had hier en daar pregnanter gekund, maar echt storend is dat niet. Kortom, een leuk boekje, waarmee de Amersfoorters hun voordeel kunnen doen. Ik wil niettemin enkele kritische kanttekeningen maken, niet zozeer bij de kwaliteit van het geleverde werk, maar meer bij de wijze waarop de verandering van sociale verhoudingen in dit type stadshistorisch onderzoek wordt geanalyseerd. Op de een of andere wijze viel het mij moeilijk de sociale gevolgen van de achteruitgang van de textielnijverheid precies in beeld te krijgen: hoe ervoeren de werkers en werksters in de textielnijverheid deze achteruitgang en wat voor strategieën volgden zij om deze het hoofd te bieden? Was het niet mogelijk daarover meer kwalitatieve gegevens en uitspraken van tijdgenoten op te nemen? In het betrekkelijk kleinschalige Amersfoort zou onderzoek naar de levensloop van textielarbeiders en arbeidsters en hun kinderen aan de hand van verschillende vormen van bevolkingsregistraties mogelijk interessante gegevens op kunnen leveren. Bij het lezen van dit boekje over Amersfoort moest ik denken aan het prachtige onderzoek van Peter Kriedte naar de zijdenijverheid in Krefeld, waarin veel plaats is ingeruimd voor analyses van de huishoudens en gezinsstrategieën van textielarbeiders'. Misschien zal iemand zo'n type onderzoek ooit nog in Amersfoort doen.

A. Knotter

I P. Kriedte, *Eine Stadt am Seidenen Faden. Haushalt, Hausindustrie und soziale Bewegung in Krefeld in der Mitte des 19. Jahrhunderts* (Göttingen, 1991).

J. van Iseghem, *Kroniek van de jonge Gezelle, 1854-1858* (Tielt: Lannoo, 1993, 308 blz., f57,50, ISBN 90 209 2299 8).

Van Iseghem, die te Leuven doceerde op een studie over Gezelles eerste dichtbundel

Vlaamsche Dichtoefeningen (1858), heeft zijn kennis over de jonge Gezelle verder productief gemaakt. In de *Kroniek* heeft hij als het ware een agenda gepubliceerd aan de hand waarvan wij Gezelle gedurende de eerste jaren van zijn priester- en leraarschap vaak van dag tot dag kunnen volgen. Deze 'agenda' is samengesteld met hulp van een gedegen onderzoek in gedrukt en ongedrukt materiaal (archivalia).

Juist over de jonge Gezelle, de pas beginnende priester en leraar op het Klein Seminarie te Roeselare is nog wel een en ander nader te onderzoeken. Van Iseghem geeft deze gebieden ook aan, wijst op interessante archieven en houdt tegelijk reeds gepubliceerde studies en brievenuitgaven kritisch tegen het licht. Zo zijn er correcties en aanvullingen te vinden op onder andere het werk van F. Baur en op de op zich al met veel zorg en deskundigheid samengestelde driedelige *Briefwisseling van Guido Gezelle met de Engelsens, 1854-1899* (Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal-en Letterkunde ; Gent, 1991).

Een zorgvuldig onderzoek in het archief van het Klein Seminarie stelde Van Iseghem in staat de hardnekkige mythe — nog te vinden in Michel van der Plas, *Mijnheer Gezelle* (1991) — te ontrafelen, als zou Gezelle in zijn eerste jaar als docent geen loon ontvangen hebben, omdat hij de beurs, die hij als leerling op deze school had ontvangen, diende terug te betalen. Ook Gezelles betrekkingen als leraar en priester met zijn leerlingen komen aan de orde en worden kritisch bezien, zoals zijn contact met Eugene van Oye.

De *Kroniek*, door de auteur zeer nadrukkelijk als kroniek gepresenteerd en niet als biografie, is primair bedoeld als werkmateriaal voor Gezelle-vorsers. Niettemin is het een leesbaar geheel geworden door treffende welgekozen citaten en verschaft de *Kroniek* ons een goede kijk op de vele kanten van Gezelle, als priester, leraar, dichter en journalist. Tegelijk krijgen wij ook zicht op het milieu waarin Gezelle zich bewoog. Een voorbeeld van die vele contacten was in 1858 Alberdingk Thijm, die Gezelle probeerde te overtuigen dat het onjuist was dat van 'Holland niets dan protestantismus te wachten was'. Hij stelde Gezelle zelfs gerust, 'de hollandsche protestantsche tractaatjes zijn veel te *vervelend*' en hij eindigde met de oproep om samen (Noord en Zuid) 'een vaan onzer Kerk te plaatsen op de wallen der kalvinistische en deïstische metropolen'.

Veel informatie verschaft Van Iseghem ook over Gezelles activiteiten in de Vlaamse katholieke pers als bestrijder, vaak daartoe aangespoord door zijn kerkelijke overheden, van het liberalisme in Vlaanderen.

De Gezelle-onderzoeker zal niet om de *Kroniek* heen kunnen, maar al lezend kregen wij toch het gevoel: waarom is dit materiaal niet meteen in een mooie biografie verwerkt? Dat zou Gezelle nog meer eer bewezen hebben.

P. van Hees

J. Tollebeek, *De toga van F ruin. Denken over geschiedenis in Nederland sinds 1860* (Historische reeks; Amsterdam: Uitgeverij Wereldbibliotheek, 1990, xx + 505 blz., ISBN 90 284 1560 2).

Jo Tollebeek heeft een hoogstaande en overtuigende studie geschreven. En het is moeilijk diens boek te recenseren op een wijze die recht doet aan de inhoud ervan. De auteur roert vele vragen aan, en bij de beantwoording daarvan vormen de grenzen van onze discipline bepaald geen hindernis. Tollebeeks werk roept ook vragen op en het prikkelt vaak de nieuwsgierigheid, en dat lijkt me eveneens tot de eigenschappen van een goed boek te behoren. De enkele hier geplaatste kanttekening doet daar niets aan af.